

БИЉАНА СИКИМИЋ
(Београд)

ТЕРМИНОЛОГИЈА ПРОИЗВОДЊЕ ДРВЕНОГ УГЉА У СЕЛУ РАВНА ГОРА

У раду су дате етимологије и ареали термина *жежњица*, *клич*, *рау-
на/равунка*, *шијуи* и *шијеџина*.

Етнолингвистичка истраживања показала су се као незаобилазна у етимологизирању лексема пре свега из домена духовне – али и материјалне културе¹. Инсистирање на етнолингвистичком, интегралном запису текста², а не само на изолованим терминима, у етимолошкој методологији доводи до системских (етимон као систем), а не до јединичних, изолованих етимолошких решења термина из духовне и материјалне културе. Поред конкретног етимолошког решења оваква методологија (проучавање лексеме у изворном контексту) отвара нове могућности и за истраживање других језичких механизма у специјализованим терминологијама.

У планинском селу Равна Гора источно од Власотинца (југоисточна Србија) забележени су текстови двојице информатора, различитог узраста, који као стручњаци за прављење дрвеног угља описују овај традиционални технолошки поступак³. Упоредо изложени тек-

¹ Уп. у новије време: Трубачев 1998:19, Варбот 1999.

² Текстуална стратегија термина уобичајена је и за савремена термилошка истраживања, уп. нпр. код нас: Дудок 1996 и Половина 1996.

³ Угаљ знаш како се прави, прво се дотеру дрва, и се наберу на штетину, има штетина, и на штетину, има штетина овде доле, то сам ја правија ту, и онда се дрва сечу, сечу и онда се тури, набију се четири колца овако, отуд и отуд и после зграђујеш на горе дрва, зграђујеш одовуд, одовуд, свуд около, идеш, идеш, истераш горе и после згоре покличиш. Покличиш озгор све са ситна дрва, натрупиш и покличиш. Е после папрат набереш и поштупаш сас онај штуп. И запалиш, кад се запали добро озгор поштупаш и онда вадиш ровуње исто ко циглу кад циглар пече. Извадиш му ровуње свуд около и онај чури. Тако и тера тера и после постепено згори. Кад згори све до дно около, вадиш докле згори. Чим згори она жар покаже доле у угањ да нема више, притиснеш с ногу оно нема га. Дрва нема, значи згорело. Оно рска под ногу. По-

стови омогућавају системно садгледавање лексичке грађе, али су истовремено и могући пут за рад на социјалној дијалектологији (имајући у виду генерацијску разлику информатора и процес губљења дијалекатских особина који се уочава у говору млађег информатора). Са друге стране, овако добијени термилошки оквир чини и максимални термилошки инвентар за технологију добијања дрвеног угља у испитиваном пункту⁴. Захваљујући расположивој етнографској и дијалектолошкој грађи, добијени термилошки инвентар се може поредити са другим термилошким системима за исти термилошки поступак (овде: традиционална производња дрвеног угља) из јужнословенског ареала. Овакав етнолингвистички поступак олакшан је чињеницом да је технологија производње дрвеног угља прилично архаична и да је почетни термилошки систем забележен у Равној Гори врло оскудан. Вансистемско истраживање појединих термина даје

чиштиш доле све лепо и после вадиш сас гребуље, оно гвоздено и вадиш около, штуп одбациш с лопату. Све на куп набацаш и после извадиш и ђумур вадиш, полако прскаш с воду и растуриш, извадиш и обереш. (Равна Гора, Цветковић Божидар, 1933, 27.06.1998).

Спреме дрва, мџ да бџде мџтар, мџ да бџде дџсет, двџс мџтара, бџково. Исџчу се на седамдџс, осамдџс сантџметра, искрџте се дрва свџ, тџ је за дџњи дџо жџжњице, ђумуранџ. А за гџрњи дџо се искрџте дрва на дџсет пџтнес сантџметра, направџ се штџтина, џдно рџвно мџсто. Штџтина, то џ простџр где се грађи ђумурана. Припрџми се зџмња, с кџм ђе се поштџпа. На средџни тог плаца где се грађи жџжњица, постџви се рџкља. И џнда та дрџвља кџја су искрџтена на седамдџс-осамдџс сантџметра џна се џколо рџђају. Каџ каца џдна, бџчва, каџ купа. А сџ џви пџрчади џд дџсет до пџтнес сантџметра, џнда се тџ прави гџре, клич се зџве. Да се тџ направџ гџре у виду лџпте, полулџпте. Код нас џвдџ ђма пџпрат, бџљка пџпрат, стџвљамо на дрва, и прџко пџпрати стџвљамо зџмњу. А џдозгџ, на врџ оставџмо рџпу где ђе да убџцимо жџр да би се упџлила дрва. И кад заштџпамо, кад постџвимо, сџ зџмњу га покрџјемо. Сва дрва покрџјемо прџво с пџпрат, па џнда сџ зџмњу, сџ штџп. Кроз џнај џтвор џзгџ, пуштамо, убџцујемо жџр, вџтру и сува дрва. Кад се тџ дџбро упџли, џнда попунимо цџлу рџпу сџ дрџвља, џсто та џд дџсет-пџтнес сантџметра и стџвљамо на ту рџпу џдозгџ пџпрат и зџмњу. Кад се дџбро упџли, џнда вађимо рџпе, сџ стране, џколо. Рувџнке ги ми зџвџмо, тџ су рџпе, и каџо сагорџва џдозгџ ђумур, вџтра избџја гџре на врџ и каџо сагорџва правџ ђумур таџо џде према дџну и таџо ми померџмо рџпе. Имамо шиљку џдну, направџмо џд дрво и сџ ђума правџмо те рувџнке. И чџм гурнемо тај кџлац, џсџтимо да је тџ ђумур џнда спуштамо доле за дџсет-пџтнес сантџметра поново рџпе доле. И таџо дођемо до дџна, тџ је сагорџло. Скидамо зџмњу џколо, сџ гребуљџм вучџмо џвамо, на чџст тџрен и сџ водџм га гџсимо. Кад се бџде дџбро џхлађило, угџсило, стџвљамо у џџкове и транспортујемо. Рађе код нас и мушки и жџне, мџж рађи ко џђе. Ко мџж да рађи тађ рађи. (Равна Гора, Власта Ђикић, 1956, 28.06.1998).

⁴ Међутим, у истџм сџлу, Равна Гора, добијени су сџсвим џскудни подџци џ народним верџвањима вџзаним уз угљарење. Кад угљар крене да сџче дрва за угџљ, па га неџко упџта куда је пошаџ – неђе да џдговџри, џбично не каже ништа. Забележџна је и ругџлица становницима сџла Равна Гора: *Равногџрци – ђумуриџје!*

повратну етнолингвистичку информацију – податке о преклапању са другим термилошким системима (овде: производња дрвеног угља са прерадом гвожђа, лончарством и прављењем ракије, дакле технологијама које такође подразумевају употребу ватре и пећи).

Као специфични термини у производњи дрвеног угља у с. Равна Гора издвајају се: *жéжњица*, *ровуњака/рувуњака*, *шйеййна*, *шйуй* (*йосйуйам*, *зашйуйам*) и шире распрострањени турцизам *ћумурџна* (у истом географском ареалу и *ћумуришйе*), а вероватно нешто шире значење и употребу имају лексеме *клич* (*йокличим*) и *шйљка* употребљене у истом етнолингвистичком контексту.

Ареал овог термилошког система, поред с. Равна Гора код Власотинца, карактеристичан је и за с. Доње Драговље код Доњег Душника (вероватно и за с. Гар где се и данас производи ћумур, према: Цветановић 1995:127)⁵ и крајем прошлог века за Пирот (на основу грађе коју доноси Тихомир Ђорђевић 1899)⁶.

жежница

Термин *жéжњица* f. у говору с. Равна Гора означава 'гомила дрвеног угља': *искрайше се дрва свѧ, шйо је за доњи део жéжњице, ћумурџне. (...) На средйни шйог йлаца где се гради жéжњица, йосйави се ракља*. У истом ареалу, у Лужници, и данас је потврђено *жéжњицишйе* 'место где се некада правио ћумур' (Манић–Форски 1997 s.v.), затим, према етнографској грађи, југозападно од Лесковца, у области Сушице (околина с. Мирошевце) *жежнице* 'то су места на којима се некада справљао ћумур' (Јовановић 1966:119)⁷, као и у примеру са краја 19. века: „камара на којој се ћумур жеже и место где се жеже зове се *жежница*“ (Алексинац, Ђорђевић 1899:56; Пирот, Ђорђевић 1899:58).

Термин је у истом или сличном значењу широко посведочен у Србији и Херцеговини: *жежница* f. 'гомила дрва покривена земљом – изнутра се запали па полагаано гори, те од дрвета начини дрвени угаљ' (Гацко); 'јама у којој се пеку лонци, црепуље' (Рашка, све у:

⁵ Ђумуријски занат потврђен је и у околини Владичиног Хана, где су се тиме „бавили сељаци који су имали добре забране под шумом. Осим Срба, овим занатом бавили су се и Цигани (...). У потезу Мишки дол нађени су остаци ћумуринице на њиви Цаке Илића“ (с. Прекодолце, Цакић 1997:157).

⁶ Према подацима Драгољуба Златковића из Музеја Понишавља, Пирот, данас се ћумур производи на традиционалан начин само у селима Церев Дел и Куса Врана.

⁷ У областима Поречје и Сушица, на планини Кукавици, јужно и југозападно од Лесковца, савремена етнографска грађа описује производњу три врсте дрвеног угља (за коваче, пегле и роштиљ), али не потврђује овај термин, уп. Стојановић 1983.

РСАНУ); *жежница* 'угљара, угљеница' (Херцеговина, Боројевић, РЈА); „у Шуми се доста ћумура пали у жежницама, који продају у Дубровнику“ (Шума у Херцеговини, Турић–Козић 1903:1165), 'гомила дрва која се пали за добијање ђубрива' (Билећа, Дедијер 1903:864–865⁸); али и даље од Херцеговине у технологији добијања дрвеног угља: *жежњица* f. 'luogo dovve si fanno i carboni' (S. Budmani, 1759, РЈА), *жежница* 'гомила дрва за добијање дрвеног угља' (Вареш, Žuljić 1906:261; Бовица код Вареша, Čolić 1932:109), *жежница* f. 'у производњи катрана' и *жежница* f. 'место где се пече креч' (оба као стручни термини у Србији, РСАНУ s.vv.)⁹, и као географски апелатив: *жежница* f. 'место у припеку' (с. Изумно, Златановић 1998 s.v.), *Жежница*, микротопоним у с. Мачкатица (Власина, Симић 1979:90), и други микротопоними у Србији, Босни и Херцеговини (РЈА s.vv. *žežnica*, *žežnice*).

Исти термин у народној технологији дрвеног угља посведочен је код родопских Бугара: *жизница*, *дјжизница*, уз истозначне термине *јма*, *јмка*, *ропа*, *ропка*, *вџгалница* (с. Протогерово, Момчилградско и околна села Тихомирске, Кирновске и др. општине, Примовски 1973:425). И бугарска дијалекатска грађа потврђује: *жџжница* f. 'пећ у којој се пеку грнци и ћерамида' (тетевенски говор, Стойчев 1915:266); *жџжница* f. 'клада за горене на дървени вџглища', *жџжниште* п. 'място кџдето е имало жџжница, полянка сџс следи от горене на дървени вџглища' (ихтимански говор, Младенов 1967:65); *жџжница* 'огнище или следа от огнище за горене на вџглища' (Пирдопско, Кънчев 1968:101). Овде вероватно и *жџжџна* 'купа од дрвета у облику пресеченог конуса, припремљена за горење дрвеног угља' (Странца, Горов 1962: 84)¹⁰.

⁸ Уз следећи етнографски опис: „У овој општини преко љета пале се „жежнице“, које се мјесто гноја просипају по њивама. Кад се преко љета осуши земља, селаци близу њиве ископају јаму до 1/2 м дубине. У ту јаму наложе ватру и на њу метну много дрва. Кад се ватра разгори, покрију је бусјем, које се изврнуто положи на ватру, те онај дио буса, на кому је трава окрене се унутра, а с извана је сама земља. Бусја се наслаже много, те жежнице изгледају као кртичњаци, до 1 или 1 1/2 м високи. То се остави да гори неколико дана, док сва земља не постане црвена. Тада се та земља заједно с лугом (пепелом) просипље по њиви. Жежнице се не пале више ни у једном испитаном рудињском селу.“

⁹ Уп. и друге термине од исте основе: *жежџа* f. 'јарак у коме се пеку црепуље' (Расина, РСАНУ s.v.), *жежџаоница* f. 'место на коме се пеку лонци, црепуље' (Ужице, Керамика 1936:45, РСАНУ s.v.).

¹⁰ У гоцделчевском тајном зидарском говору *жџжџџница* 'фуруна' (Иванов 1974:220); у форничком зидарском говору *жежжлив* 'ватра', *жежжливо* 'дрво за горе-

Код јужних Словена познати су и други термини за реалију 'гомила дрва за угаљ': „*ћумурана*, ређе *жежница*“ (Пирот, Ђорђевић 1899:58), *џура* (Рипањ, Ђорђевић 1899:55), и на западу *коџа* „Ту он гради копе, угљенице; пали угљен и од тога ту у колиби са женом и дјететом живи“ (о неком Италијану на Остружњаку, Серић 1940:151).

КЛИЧ

У текстовима забележеним у с. Равна Гора (*А сас ови џарчади од десеј до џејнес санџиметра, онда се џо џрџи горе, клич се зове. Покличиши озгор све са сџина дрва, наџрујиши и џокличиши*) издваја се термин *клич* са колективним значењем 'кратка дрва за покривање ћумуране' (и, даље, деноминал *џокличи* 'покрије ситним дрвима') који наши речници не региструју. Термин се може поредити са следећим дијалекатским потврдама из централне Бугарске које се нису нашле у БЕРУ: *кличурлак* coll. 'клички, клонки' (тројански говор, Ковачев 1968:207), 'начупени дребни сџчки' (еленски говор, Петков 1974:68), *кличурдак* coll. 'клички окол дрвника, останали од дрвата за горене' (Карловско, Ралев 1977:137), *кличџтак* 'дребни клички' (еленски говор, Петков 1974:68) и примера из Босне (Бихаћ) и Баније које доноси РСАНУ: *кличак* 'оцепак дрвета, дрвце'. Оваква семантика, која (у примерима) доследно указује на везу са потпалом и ватром, забележена је и у примерима са другим вокализмом основе: у југоисточној Србији *кличка* 'ивер, цепка, комад дрвета и др.' (РСАНУ), 'палидрвце' (Манић–Форски 1997 s.v.), односно мак. *кличка* 'ивер; чачкалица', код Арумуна у Битољу *clejca* f. 'мали комад угља' (Parahagi s.v.). У истом семантичком кругу, из терминологије прераде дрвета, налазе се и примери из западне Србије *клица* f. 'врх стабла, највеће дебљине до 10cm који се обично баца заједно са гранама' (Тара, Николић 1988:50) и централне Босне *клица* f. 'врх крошње дрвета; најмањи и најтањи трупац, добијен од најтањег дијела стабла' (Кладањ, Реметић 1982:270). Етимолошка решења нуди ЭССЯ s.v. **klykь* (а за финално -ч у *клич* могло би се тражити објашњење у псл. наставку -џ за колективно значење, уп. Vaillant 1974:25; уп. и ERHSJ s.vv. *klīca* и *klīti* (se); за евентуално етимолошко решавање ове лексеме треба имати у виду и сх. *клис* m. 'шиндра' које такође има колективно значење које РСАНУ s.v. не региструје).

ње', *жежљосам* 'палим, горим' (Крива Паланка, Марков 1954:225, овако и у шлеговском зидарском говору, в. Марков 1955:16); за *жешка* 'пећ', *жежлив* 'ватра' у бугарским тајним језицима и о супстантивизацији придева као њиховој типичној творби в. Иванов 1987:118.

равуњка, ровуњка, рувуњка

Термин *ровуњка/рувуњка* у текстовима из Равне Горе значи 'отвор за дим' (сингулар није посведочен у текстовима): *и онда вадиш ровуњке исто ко циглу кад циглар њече. Извадиш му ровуњке свуд околу и ондј чури (...)* *Онда вадино рује, са сирдне, околу. Рувуњке ги ми зовемо, то су рује, и како сагорева одозго ђумур, ваџра избија горе на врх и како сагорева ђрави ђумур ђако иде ђрема дну и ђако ми ђомерамо рује. Имамо шљку едну, најравимо од дрво и са њума ђравимо ше рувуњке.*

Исти термин потврђен је још крајем 19. века у Пироту: *равуне, равунке, равунће* (Ђорђевић 1899:58) и данас у Пироту са нешто помереним значењем: *рувуњка* f. 'рупа у зиду подрума изнад атуле' (Пирот, Живковић 1987 s.v.), у Лужници у форми *ровуњка* као 'отвор на вурњи' (Манић–Форски 1997 s.v.), *раунка* 'димњак на фуруни казанској, где се ракија пече' (пчињски срез, Ј. Стојановић, збирка речи за РСАНУ, 1899), *равунка* „положена 'фуруна' има 'равунку' мали отвор за дим (der Rauchfang)“ (Гркиња у Заплању, Керамика 1936:30). Потврда у скраћеном облику забележена је у Рипњу код Београда: *рауне* pl. f. 'рупе на кровини пуре, набушене неким коцем, за одилажење дима из потпаљене пуре' (С. Лозанић, збирка речи за РСАНУ, 1900). Вероватно је да се и следећи пример односи на село Рипањ код Београда: *рауна* 'кадъ се пура сдене онда се побуса, па кадъ се изнутра запали онда се на бусу избуше рупе куда ће пролазити ваздух унутра а излазити димъ. Ове рупе зову се рауне' (М. Милићевић, збирка речи за РСАНУ, 1855 и Рипањ, Ђорђевић 1899:55). Остале потврде, све из Србије, односе се на другу врсту пећи: „казан (...) при дну има двоја врата („рауне“) за ложење ватре и дим“ (Златибор, Мићић 1925:411), *рауна*, f. 'она врата (отвор) кроз који се ложи ватра под казан. Тај се отвор зове велика рауна. На супротној страни налази се мањи отвор, где треба дим да излази зове се мала рауна' (Драгачево, 1900, Ранко Ковачевић, збирка речи за РСАНУ), *рауна* 'свод пећи за печење ракије' (Србија, Савић 1900:56), *рауна* '[делови фуруне за печење керамике] две „рауне“ су отвори за дим' (Велико Лаоле, Керамика 1936:30), *рауне* 'оне две рупе од пећине, у којој је узидан казан, у коме се пече ракија' (Левач, Т. Бушетић, збирка речи за РСАНУ, 1900).

Без обзира на исти етимон, наведени примери припадају различитим терминолошким системима, и по свом фонетском лику указују на постојање два слоја германизама. Етимолошко објашњење дато у зборнику о народној керамици (Керамика 1936:30) понавља се и у: *Medić s.a.*:150, мада се односи на терминологију прераде метала код загребачких занатлија: *raufunk* „од нвнем. der Rauchfang, према бав.

аустројском *Rau'fang*“ (в. тамо и тумачење у вокализма) и *ràuhfang*, *ràufung* 'димњак' (Клајић s.vv.); овде треба додати и термине *рафунки-рар* 'димњачар' (Скок забележио у Жумберку и етимолошки протума-чио као *Rauchfangkehrer*, RJA s.v.), *ràufankirar* 'id' (Крлежа, Клајић s.v.). Димњак се и у с. Цветковић код Јастребарског зове *рафник* или *рафњак* (уз исто етимолошко тумачење, Тројановић 1990:336).

У истом етнолингвистичком ареалу (југоисточна Србија) јављају се и други термини за реалију 'отвор за дим': „остави се мала рупа, која ће вући дим, и која се зове *вук*“ (Алексинац, Ђорђевић 1899:56); „При врху камаре оставља се на свакој страни по једна *одушка*“ (Алексинац, Ђорђевић 1899:57).

штуп

Термин *шћуй* т. 'земљани прах за покривање жежнице' и деноминали *йошћуйа*, *зашћуйа* 'покрије штупом' у текстовима из Равне Горе: *Е йосле йаїраїи набѣреш и йошћуйаиш сас онај шћуй. И зайд-лиш, кад се зайдали дѣбро озгор йошћуйаиш (...); И кад зашћуйамо, кад йосїдвимо, са зѣмњу га йокријемо. Сва дрва йокријемо йрво с йаїраїи, йа онда сас зѣмњу, сас шћуй.*

Термин је посведочен као *шћуй* у Србији и *шћуй* у Босни: *шћуйѣ*, *-ѣа* 'она ситна прашина одь изгореле землѣ и углѣвля на пури, коїомъ се, кадъ треба засипаю рауне да ваздухъ унутра не улази, овомъ се прашиномъ и ватра ако се у ѣумуру ѣе появи гаси' (М. Милићевић, збирка речи за РСАНУ, 1855, вероватно се односи на с. Рипањ код Београда), *шћуй* 'набој пећи за топлење гвожђа начињен од троскве и иловаче, *der Gestüb'* (Власина, Д. Степановић, збирка речи за РСАНУ, 1913)¹¹, *шћуй* 'то је земља помијешана са већом количином угљеног праха. Штуп је бољи од земље јер је лакши и не врши велики притисак на добивени угаль' (околина с. Мирошевце код Лесковца, Стојановић 1983:291), у истој области и: *шћуф* 'прах од ѣумура' (Стојановић 1983:293); *шћуй*, т. 'иситњен дрвени угаль, прашина његова' (са примерима: „Превари ме ѣумуриѣа, озгор беше туриѣа крупан ѣумур, а оздол у врећу сал штуп; И ми смо без ѣумур, тој мало штуп што ни остаѣа“, Призрен, Чемериѣић, грађа за РСАНУ)¹²,

¹¹ Вероватно несигурна потврда из Власине „штиб овај ситан је угљен, у р-нима од 2–4 mm великим, који је колико је нужно водом овлажен“ (Симић 1979:95).

¹² Хапакс из грађе за РСАНУ: *шћуйа*, е, f. 'затискач; печурка; панпур од плуте што се стаклена запушавају' (Беране, М. Марковић, збирка речи за РСАНУ, 1904) треба повезивати са алб. *shtupë* 'кучина, запушач' који се етимолошки решава као позајмљеница из латинског, Orel 1998 s.v. Овде вероватно и македонски географски

шџуџа (вероватно f.) 'земља за покривање' (Цигани ковачи, Ђорђевић 1899:57¹³), *шџуџ* 'ситна изгорела прашина којом се пресеца ваздуху пут' (Рипањ, Ђорђевић 1899:55), *шџуџ* 'земља за засипање гомиле дрвеног угља' (Вареш у Босни, Џолић 1932:109)¹⁴. Према усменој потврди Драгољуба Златковића из Музеја Понишавља, Пирот, у целом Понишављу у употреби је глагол *зашџуџа* (нпр. *зашџуџај га сас брашно*) у значењу 'изоловати од ваздуха наношењем прашкасте масе или блата' нпр. вратнице пећи или врата на штали.

Бугарске потврде забележене су код Герова s.v. *џуб* 'ситан угљени прах', 'блато којим се мажу дрва у жежници за угаљ', 'згура од гвожђа, шљака'. Термин је забележен и у бугарској дијалекатској грађи: *џуп* 'прахът който се оронва от вџглищата' (Видин, уп. *углештар* 'ћумуриџа' у Жељуши, Сталийски 1891); *џуп*, *џупа* m 'ситан угаљ и прах којим се засипа штетина (...) од нем. Staub' (Ботевград, Илчев 1962:205); *џуп* 'земја, с коџто се затрупва жижница при запалването ѝ; ситни вџглица и прџст, с които се затрупва жижница' (ихтимански говор, Младенов 1967:14, 195). Према Костов 1971:351 овај термин, посведочен у разним западним и централним бугарским говорима (Банско, Ихтиманско, Тетевен, Трнско), требало би доводити у везу са средњевисоконемачким *stoup*, а не са савременим немачким *Staub*. Овај технолошки термин Мihalil 1981:45–46 сматра за балканизам јер је потврђен и код Румуна¹⁵ у Банату и Олтенији у облику *џиуп* у истом значењу 'прах'.

Овај германизам забележен је и у словеначком као деноминал (слн. *џтура*, *џтурати*): слн. *џтура* f. 'прашак' *штупати*, *поџтурати* (преузето из средњевисоконемачког *stuppe* 'лекарски, магијски прашак', Striedter–Temps 1963:233), што је сродно са срвнем. *stoub*, нем. *Staub* 'прах'

апелатив *шџуџ* m. 'место у реци са нагомиланим дрвима' (Видоески 1999 s.v.), а посебан проблем су топоними типа *Шџуџео*, *Шџуџево*, *Шџуџо* (Елезовић s.v.v.), *Шџуџџ* и др. (Пешикан 1981:89).

¹³ Приликом описивања технологије дрвеног угља код Цигана, Т. Ђорђевић 1908:338 наводи само термин *шџуџ* 'са свим ситан ћумур, који је иначе неупотребљив', 'тим мокрим штупом жар са свим покрије', али остаје нејасно да ли термин користе сами Цигани, или га је аутор употребио као стручни термин.

¹⁴ Према примеру из етнографске грађе, у Боровици није у употреби деноминални глагол: *зашџм све засџу земљом шџуџом (...)* *зашџворе оџџвор џоклоџцем и засџу шџуџом*.

¹⁵ О балканској димензији терминологије добијања дрвеног угља могло би се говорити наслањајући се на истраживања о рударској терминологији. Закључци до којих долази Мihalil 1981:35 методологијом уобичајеном за балканолошка истраживања народних говора важе у оба случаја: нема фиксирани терминологије, а серија термина је успостављена углавном током рада једне ограничене групе људи.

(и даље са срвнем. *stieben, stiuben*, нем. *stieben* 'распршити се'); уп. и кајкавски пример са истим значењем: „Često puta se djetetu upali koža na tijelu, osobito među nogama; onda ga onuda poštopaju štopom iz ljekarnice ili brašnom, da ga ne peče“ (Самобор, Lang 1912:121), *štupa* f. 'отров' код кајкаваца у околини Крижеваца (усмена потврда, Иван Ресман, 1928). У сваком случају угљарски и фармацеутски термин, и по ареалу и по значењу, имали су различите путеве усвајања у говорима јужних Словена.

Угљарење је било познато и у источној Бугарској, у селима у околини Мичурина (Странца) до 1942. одакле се ђумур извозио углавном у Турску. Тамо је забележен и термин *муџа* 'место на коме изгори ђумур' (Примовски 1958:141), према БЕР-у s.v. исти термин значи и 'прах који покрива ђумуране' (етимологија је по БЕР-у нејасна). Оба значења потврђена су и у дијалекатској грађи: *муџе*, f. 'место где су биле купе за горење дрвеног угља; ситан црни прах који се диже приликом товарења дрвеног угља' (Странца, Горов 1962:112). Етимолошко решење могло би се потражити у тур. *ticir* 'отпаци ђумура' (SDD s.v.), *ticir* 'угљена шљака' (TSS s.v.) практично истог значења као и бугарски термин, а овакве фонетске промене у турцизмима познате су у говору Странце.

штетина

Термин *шџејџина* 'равно место на коме се пали дрвени угаљ' потврђен је у текстовима из с. Равна Гора: *џрво се дошџеру дрва, и се набџеру на шџејџину, џма шџејџина, и на шџејџину, џма шџејџина џвде дџоле, џџо сам ја џравџија џу; најравџи се шџејџина, џдно равџо мџсто. Шџејџина, џо е џрџџџтор где се грађи џумураџа.*

Друга потврда лексеме *шџејџина* у терминолошком значењу забележена је у Пироту: „Оно место на коме се слажу дрва ради жежења угља зове се *шџејџина* (деминутив је *шџејџинка* или *шџејџинџа*), која мора бити равна. Штетина се у пиротском округу зове и мало, голо место у сред шуме“ (Ђорђевић 1899:57). Лексема *шџејџина* поред овог свог терминолошког значења има и значење географског апелатива, а јавља се и као микропоним: *шџејџина*¹⁶ f. 'земљиште које се више не обрађује, већ служи само за испашу' (с. Љутеж) и *шџејџинка* f. дем. од *шџејџина* (Златановић 1998 s.v.). Оваква полисемија посведочена је и у бугарском језику: *џџџџина* 'пољана на стрмини у шуми са три стране ограђена дрвећем', 'трап, јама од жежнице у којој гори угаљ' (Геров

¹⁶ Акценат је вероватно штампарска грешка, јер на листићу у грађи за РСАНУ коју је приложио исти аутор стоји: *шџејџина*.

s.v.); *штетина* f. 'трап, у коме се гори дрвени угља', (Ботевград, Илчев 1962:205); *штетина* f. 'место, кџдето са били горени дрвени вџглища', *штетинка* f. 'малко место, кџдето са били горени дрвени вџглища' (ихтимански говор, Младенов 1967:195); *штетина* f. 'горска полянка, дете е имало жижница' (Пирдопско, Кџнчев 1968:152). И друга архивска и дијалекатска бугарска грађа потврђује оба значења лексеме наведена код Герова: 'мало, равно и чисто место у планини' (Трн), 'огољено место на планини' (Пазарцишко), 'јама за припремање дрвеног угља' (Асеновградско) (све у: Рачева 1987:89). Македонски микро-топоним *Штџетџини* 'падина у планини Реч'¹⁷ (Иванова 1996:746 која у истој одредници претпоставља апелатив **штџетџина*: 1. бот. *Dipsacus*, сх. *штџетџица*, 2. 'падина у планини ограђена дрвљем', као у буг. *цетина* 'ограђена пољана' и упоређује са рус. *цетина* 'ограда од кочева' што етимолошки одговара решењима у: ERHSJ s.v. *čětina*, Фасмер s.v. *цетина*, док би се етимологија могла тражити у: ERHSJ s.v. *šteta*, Фасмер s.v. *тџе*, *тоџицџ*).

Уз тумачење законске одредбе о Сасима Новаковић 1898:221 наводи термине *штџетџина* и *равунка* са варијантама из пиротске ђумурцијске терминологије (ова грађа је објављена нешто касније, 1899, у часопису „Караџић“) уз коментар „очевидно је да у овим речима имамо трагове саске“. У одредници *šetina* (< срвн. *stete*, јвн. *Stätte* „са словенским суфиксом“) Striedter–Temps 1958:208 наводи ово место код Новаковића, али не указује да су у питању рецентни термини из Пирота (други термин, *рауна*, и његове варијанте ауторка не помиње). Костов 1971:353 некритички преузима ово етимолошко решење (Striedter–Temps 1958:208) наводећи да је термин *штџетџина* регистрован још у Душановом законуку. Костов одбацује словенску етимологију термина коју је предложио Зајмов још 1959. (као дери-ват стсл. *тџштџ* 'слободан, празан', а коју је предложио још и Илчев 1962:205 указујући на: стсл. *тџштџџнџ* 'празан'). Разматрајући етимологију буг. *цетинџ* 'гнојна упала', Куркина 1980:40–41 полази од угљарског термина *цетина* 'који у фонетски измењеном виду наставља словенску основу **тџџč*-. Семантички развој 'празно место' > 'чисто, огољено место' > 'место за прављење дрвеног угља' и словенску етимологију буг. *цетина* претпоставља и Рачева 1987:89.

Не сме се, наравно, губити из вида чињеница да термини везани за производњу дрвеног угља због свог лоцирања у шумским пределима ла-

¹⁷ Опис народне технологије катрана и дрвеног угља у Малешеву (Македонија), али без навођења локалних термина (осим за коначни производ: *ваглиштџе* и *ђумур*) в. у: Павловић 1928:60.

ко прелазе у микротопониме, уп. горе наведене примере за термин *жежница*, слн. *korišče* 'крај, кјер је била некоћ оглјеница али стог' и микротопоним у Горењској (Bezljaj s.v. *kópa*, за изворе уп. Pleteršnik s.vv.).

За исту реалију на јужнословенском простору постоје и алоглотски термини, тако се термин *ујина* 'место на коме се прави жежница' (Вареш, Žuljić 1906:261, Боровица код Вареша, Čolić 1932:109¹⁸; Поуње у Хрватској, Хефеле, РЈА) може повезивати са старосрпским рударским термином *хуб* 'мјесто у краму, гдје стоји руда' посведоченим у старим рударским законима (Скарић 1936:21). За овај рударски термин Schütz 1959:15 предлаже средње-високонемачко *hufe, houfe* т. 'хрпа, гомила (Haufen, zusammengeschichtete Menge von Gegenständen irgendwelcher Art)'. Истовремено Pavlović 1959:82 (и касније Павловић 1970:164) у говору Јањеваца на Косову бележи варијанте рударског термина: *ој, уј, рој* 'гомила земље' и повезује га са ср.в.нем. *hufe*, ст.сакс. *hop* 'гомила'¹⁹.

У бугарској дијалекатској грађи паралелно са словенским термином *штетина* (а у источној Бугарској и чешће, Костов 1971:353) јавља се и турцизам *турлук* 'начин горења дрвоног угља; место где се гори дрвени угаљ' (Странца, Горов 1962:146), 'дим, пушек' (тројански говор, Ковачев 1968:228), 'купа дрва, припремљена за добијање дрвоног угља' (Еленско, Петков 1974:144), 'димљење; место где се гори угаљ' (Севлиевско, Ковачев 1970:44).

Етнолингвистички приступ захтева од истраживача старине неког термилошког система (који припада старим слојевима материјалне културе²⁰) да своју анализу развија у два правца. Први правац је упоређивање са истим термилошким системом у целини у другом ареалу, а затим следи испитивање етимолошког садржаја издвојених јединица термилошког система. Тиме се, у ствари, добијају две слике: ареал термилошког система као целине (системски ареал, заједнички за све термине из система) и ареали извојених термина (термински ареали), који се, наравно, пресецају или поклапају у датом пункту односно системском ареалу. Поређење савременог записа са грађом која се односи на стање у Пироту 1899. године (и раније)

¹⁸ На истом месту, у Боровици, као истозначни термин забележен је и германизам *йлац*.

¹⁹ Овај германизам у другим словенским језицима уп. у: Schuster-Šewc s.v. *hupa* i Bielfeldt 1980:871–872.

²⁰ Уп. доминантно словенске термилошке системе материјалне културе обрађене нпр. у: Трубачев 1966, Falińska 1974–1984, Тешић 1998; стару рударску терминологију германског порекла (Schütz 1959) и германизме у преради дрвета (Реметић 1982, Николић 1988) или турцизме и германизме у преради бабра (Faensen 1967).

указује да је систем који користе ђумурције у Равној Гори као целина стар, али то не значи да његово порекло треба тражити у датом пункту, јер је термилошки систем могао бити преузет у целини заједно са самом технологијом.

Етнолингвистички запис текста подразумева исказ квалификованог информатора²¹ обрађен уобичајеним дијалектолошким методама²². У етимолошкој анализи, међутим, истраживач се најчешће користи различитим типовима етнолошког записа о народној терминологији, где би се на јужнословенском материјалу могли издвојити текстови које је доносио загребачки *Zbornik za narodni život i običaje*²³ инсистирањем на употреби аутентичног језика за пункт који обрађује²⁴ и који

²¹ Уп. изостанак термилошког система у сећањима информатора из предграђа Крижеваца: „[Горски Котар] Тамо су велике шуме и тамо праве дрвени угаљ, што би рекли наши у Истри, Ћићарији, крбуна. Ћићарија је позната по томе, карбун. Утицај Италије. И он на пијаци виче: „Крбуна!“ [А у Загорју?] Има појединих места. Прави се у Мацерској гори, прави се на Иванчици. Људи мање количине праве, то је тамо за извоз. Правили смо ми. Купу треба направити, ко пирамиду. Негде веле купа, а негде копа. А у средини направите празан простор и потпалу, ложиште. И они то праве све овако. И онда лопату, ко ашов, слој земље. Ако је јако земља суха онда се мало полива. Онда се направе рупе, обично се ставе ту, или неког шибља или мало нечега, кад се запали да то изгори. Остане рупа да доби мало зрака, ваздуха. Ја сам то гледао тамо, зове се место Љубешчица, тамо је и каменолом, и пеку камен, вапненац. То је северно од Крижеваца. Ја сам то гледао негде после рата. [Да ли се та земља којом се покрије звала штуп?] Не, штупа је отров, рецимо: Ја *bu tu dala poriti štupu!* Има реч шут, то је ситна земља, то се употребљава и овде.“ (Иван Ресман, 1928, разговор вођен у Београду 30.7.2000).

²² У којем нас објављеним дијалектолошким радовима етнолингвистички текст углавном је права реткост. Запис Мирослава Николића из Полимља указује на скоро искључиво словенски етимолошки садржај, изузев очекиваног турцизма *ђумурница*: „Ископамо неки вако ко трап, за једно два–три метра је дуљине, па онда потље ударимо, ископамо нако дубоко, подубоко, па ондај туримо вако неке пречаге па по онијем пречагама вако дрвљад стрпамо. О–дрвета. Вако осмјечемо колко оно треба. Раство, буково, како му драго. Ондај туј она дрва трпамо навише. Трпај, трпај док искулаш вако волико па уоблиш, па онда оздо зајеш па заждијеш. Ми затрпамо ону ђумурницу, знаш земљом, отуд – одвуд. Покријемо прво сламом неком, сировином, па онда чекај два – три дана док испеци, оно извади те оћерај“ (с. Жињ, Николић 1991:528).

²³ Уп. искључиво словенско порекло лексике у опису прераде дрвеног угља из Ријечке нахије и практично непостојање специјализованих термина: „Углијевље се гори на два начина: при првом начину убере се подебелијех смрековијех дрва, па се горе на огњу. Пошто се дрва стану распадати, онда се углијеви изваде из огња, па се поспу водом, те се истуле. Овај угаљ се употребљава за клепавање сјечива. При другом начину се дебела дубова, церова и грабова дрва испријекидају на кратке комате, па се ти комати насложе у округ, као гувно; затим се ова гомила дрва, која изгледа као ниски стог сијена, околу покрије пласамом од земље и траве, да не би имало издухе, само се на врху остави мали отвор. Ова покривена гомила с једне стране при земљи има мали отвор, као клачина или пећ, па се тудијен унутра убаци огањ, док се

се тиме приближава етнолингвистичком тексту. Много су бројнији етнографски записи на књижевном језику²⁵ који повремено маркирају народне термине²⁶. Значајан извор за проучавање народне терминологије јесу стари стручни и научни текстови који повремено интерполирају народну терминологију²⁷. Лексикографски извори су посебан проблем за етнолингвистичку анализу²⁸, нарочито приликом покушаја успостављања неког целовитог терминолошког система.

Из етнолингвистичког записа технолошког текста издвајају се и други термини у традиционалној производњи дрвоног угља (равногорски систем је допуњен на основу детаљног описа прављења дрвоног угља у три пункта у Србији: Алексинцу, Пироту и Рипњу из: Ђорђевић 1899, и односи се на традиционалну технологију добијања дрвоног угља у северној и источној Србији) у 'ћумуранама на колац'. Нешто је сложенији технолошки поступак описан у Каставу (уп.: Јардас 1957), а савремена технологија са зиданим пећима, карактери-

дрва запале. Пошто се дрва запале, онда не могу добро горјети, јер немају одухе, него само „тутињају“ тј. диме без плама. Мања гомила дрва изгори за дан и ноћ, а већа и за два дана гори, тј. за четири чела (два дана и две ноћи). Затијем се горњи отвор затисне, а тако и доњи, те се огањ загуши и истули. Послије неколико дана макну се пласе и нађу се дрва у комате, гдје су распала.“ (Јовићевић 1918:179–180).

²⁴ Ivić 1968 овај *Zbornik* користи као релевантан дијалекатски извор.

²⁵ Уп. етнографски запис из Лесковачке Мораве: „Насеку стабла буковог дрвета за двоја или троја кола. Од тих стабала направе копу па је добро олепе блатом, тако да нигде нема једне рунице. Одоздо, где се има ватра да заложу, оставе отвор а исто ураде и на врх копе. Кад дрва у копи изгоре и остане жар, залепе отворе где се пали ватра и где дим излази и тако причекају два–три дана. После тога отворе и изваде ћумур: Или ископају једну четвороугаону рупу „жежницу“ и у њу наслажу млада букова стабла. Кад их уреде, затрпају их блатом и олепе папратом. На једној страни оставе „врата“ за потпаливање, а на други отвор за излазак дима [sic]. Кад ватра дође до димњака, затворе се оба отвора и оставе жежницу да се постепено гаси, за четири–пет дана. Папрат и земљу онда одгрну и ћумур изваде.“ (Горина и Букова глава на Кукавици, Ђорђевић 1958:52–53).

²⁶ Овакав став још од почетака научне етнологије у Србији заступа Тихомир Ђорђевић 1899:54 апелом за скупљање народних технолошких обичаја: „ваља пазити, да се не само забележи како се шта ради, већ да се увек употребе оне речи које народ употребљава као називе у дотичним пословима“.

²⁷ Уп. научну терминологију са почетка века (текст уз цртеже): „Око стожера сложе дрво у гомилу, звану пура (ћумурњача), и покрију је прво шушњем, па земљом. Пуру потпале кроз стожер, те сагори нешто дрвета, а остало се од те топлоте угљенише. Испарљиви део иде кроз набушену кровину (рауне) у ваздух; зато се гомила пуши. Да не би ватра у гомили узела маха и сву је сагорела, усмеравају јој приптицај ваздуха, који прилази на рупе са дна гомиле“ (Лозанић 1903:84–85).

²⁸ Проблему грађе за духовну културу у словенској лексикографији посвећена је засебна студија, Плотнокова 2000.

стична данас нпр. за хомољска села Клокочевац²⁹ или Штубик³⁰ није узимана у обзир. Тако је успостављен следећи додатни инвентар реал-лија и њима одговарајућих термина:

’дрвени угаљ’ *ћумур* (Равна Гора), *ћумур*, *углење* (Пирот, Ђорђевић 1899:57, Рипањ, Ђорђевић 1899:55); турцизам *ћумур* потврђен је знатно шире (нпр. Вареш, Џолић 1932:109)

’занимање’: *ћумурџилак*, *угларлак* (Пирот, Ђорђевић 1899:57)

’занатлија’: *ћумурџија*, *углар* (Пирот, Ђорђевић 1899:57); уп. шире друге термине: *жежничар* (Вареш, Џолић 1932:109), *углеитар* ’ћумурџија’ (Жељуша, Сталијски 1891)

’стожер’ *ракља* (Раван Гора), *колац* (Алексинач, Ђорђевић 1899:57)

’велики отвор’ *враћа* (Алексинач, Ђорђевић 1899:56, 57, Лесковачка Морава, Ђорђевић 1958:52); *баца* (планина Кукавица, Стојановић 1983:291); уп. и: *мала јама*, *јамица* (Вареш, Џолић 1932:109)

’дрво којим се отварају одушке’ *шиљка*, *колац* (Равна Гора), *ражањ* (Алексинач, Ђорђевић 1899:57), *равушњак* (Пирот, Ђорђевић 1899:58)

’скидати земљу’ *скидамо земљу*, *шијуи одбаџиши* (Равна Гора), *изруља* (Алексинач, Ђорђевић 1899:56)

’справа за вађење дрвеног угља’ *гребуљње*, *гребуља* (Равна Гора), *ћишља* (Пирот, Ђорђевић 1899:58)

’врсте дрвеног угља’: *живи*, *ошворени* (Алексинач, Ђорђевић 1899:57), *цигански* (Пирот, Ђорђевић 1899:58)

’палити жежницу’ *чури* (Рава Гора); према: *кадиџи* (Вареш, Џолић 1932:109)

Турцизми у традиционалној технологији дрвеног угља ограничавају се и данас на контактну зону Странце у Бугарској, а на ширем јужнословенском подручју ограничени су само на назив финалног производа (*ћумур*) и његове деривате, и не покривају термине везане

²⁹ Тихомир Ђорђевић још 1906. године помиње Влахе Буфане који се у околини Мајданпека баве рударством и угљарством „због чега их називају још и *карбонари*“ (Ђорђевић 1906:767).

³⁰ Према усменим наводима Златимира Пантића (1956) из Штубика традиционална производња дрвеног угља подразумевала је *ћумурану* од 5–6 м у пречнику, сложена дрва се покрију сламом или старим сеном, затим се стављала папрат да земља не би упала између дрва, а преко свега се ставља земља у дебљини од 5–6 см да не пробије дим. На *ћумурани* се буше отвори, мале рупе, *ћумурана* гори 5–6 дана. Људи који се баве производњом дрвеног угља раније су називани *ћумурани*, а термин *ћумурџије* је новији. Информатору нису познати специјализовани термини.

за саму технологију. То би свакако значило да је сама технологија добијања дрвеног угља старија од доласка Турака на Балкан³¹. Са друге стране, алоглотски термини, пре свега германског и романског порекла говоре о постојећим страним утицајима. И средином 20 века, у планинским крајевима Србије, Босне и Херцеговине дрвени угаљ је често производила свака породица за своје потребе или је била у обавези да га доноси ковачу (према усменој потврди за Ливањско поље др Николе Рамића); овакво етнолошко стање поклапа се са искључиво аутохтоном лексиком која карактерише записе о производњи дрвеног угља из ових крајева.

Изнета јужнословенска грађа о народној технологији дрвеног угља, временски ограничена на период од краја 19. века до данас, показује да је неоправдано везивати је за стару рударску терминологију, евидентно саског порекла (мада постоји неколико заједничких термина) већ да је у питању аутономни термилошки систем, тачније, не један већ неколико засебних система³². Код јужних Словена, с истока на запад издвајају се следећи системски ареали: област Странце у Бугарској, у којој доминирају термини турског порекла, централна балканска област (западна Бугарска и источна Србија, коју карактеришу термини словенског и германског порекла), западна балканска област (западна Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Славонија) коју карактерише употреба углавном словенске лексике и слабо изграђен термилошки систем³³, словеначко–кајковска област на самом западу територије јужних Словена³⁴ и област Истре под јаким

³¹ У овим крајевима Трубачев 1966:190 бележи као словенске архаизме термине *йалишче* и *жежница*. До сличних закључака долази и Ивић 1980:69 у погледу рударске терминологије у којој је неколико основних појмова означено домаћим речима.

³² Ареали су реконструисани на основу свих описаних типова извора па и лексикографских.

³³ Стручан технички текст са почетка века из Загреба користи термине: *угљеник*, *угљеница*, *угљевитије*, *која*, док су друге реалије покривене описно: „Дрва се слажу у угљеник од највише 3–5 м висине“ (...) Паљење угљена (ћумура) и пресјек угљенице (копе) са димњаком (...), мјесто за то угљевитије одабире се на мјестима заклоњеним од вјетра и у јарцима, гдје има воде (...) покрије влажном земљом, помијешаном с прашином од угљена (...) да се на више мјеста у угљенику учине 3–4 cm велике рупе (Nenadić 1924: 347–348).

³⁴ Уп. нпр. у каставштину термине: *paler*, *kopišće* 'место на коме се слажу дрва за паљење', *kopa*, *mulac*, *štible* 'кочевци', *škuja*, *vršilo* 'кратка дрвца', *grasa* 'буково грање', *grasati*, *pograsati*, *štenjji* 'дрва којима се *grasa* притисне', *mulca črnit*, *črne kopa*, *kolonbar*, *dušniki*, 'отвори за дим', *muše*, 'мањи отвори за дим', *škandaj* (према: Jardas 1957; Bezlaj s.v. *grása* 'nasekano smrečje za prekrivanje oglarske kope ali za nastilj' Кропа, Горенска, *grāsati*, *grāsiti* 'prekriti oglarsko kopo', германизам).

италијанским утицајем³⁵. Између овако издвојених система постоје извесна преклапања (нпр. термини *жежница*, *шйуј/шћуј*), али не постоји и један јединствени балкански терминолошки систем. Ни германизми који се јављају у појединим системима нису исти (нпр. у Србији *равунка* : *вук*, *одушка*; или каставски термин *grasa* према описном *йајрај*, *шума* у Србији). Запажа се да се овако издвојени ареали не поклапају обавезно ни са дијалекатским ни са географским областима, али свакако допуњују комплексну језичку слику словенског Балкана.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР — *Български етимологичен речник*, 1–, Софија, 1971–.
- Bezljaj — F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, 1–, Ljubljana, 1977–.
- Bielfeldt 1980 — H. H. Bielfeldt: *Sorbisch–deutsche etymologische Beziehungen*, *Zeitschrift für Slavistik* 25/6, Berlin, 852–879.
- Цакић 1997 — С. Цакић: *Хроника села Прекодолца*, Београд.
- Cepelić 1940 — I. Cepelić: *Glasovi i poglasja iz lovova*, Osijek.
- Цветановић 1995 — М. Цветановић: *Доње Драговље*, Београд.
- Čolić 1932 — А. Čolić: *Paljenje drvenog ugljena u Borovici (Köhler und Kohlenmeiler in Borovica)*, *Гласник етнографског музеја* 7, Београд, 108–109.
- Дедијер 1903 — Ј. Дедијер: *Билећске рудине*, *Српски етнографски зборник* V, Београд, 671–900.
- Дудок 1996 — М. Дудок: *Термин и текст, Стандардизација терминологије*, Београд, 17–20.
- Ђорђевић 1899 — Т. Р. Ђорђевић: *Технолошки обичаји у Срба*, *Караџић* 1, Алексинац, 54–58.
- Ђорђевић 1906 — Т. Р. Ђорђевић: *Кроз наше Румуне*, *Српски књижевни гласник* 16, Београд, 763–782.
- Ђорђевић 1908 — Т. Р. Ђорђевић: *Вера, начин живота и занимање у Цигана Краљевине Србије*, *Годишњица Николе Чујића* XXVII, Београд, 320–353.
- Ђорђевић 1958 — Д. Ђорђевић: *Живот и обичаји народни у лесковачкој Морави*, *Српски етнографски зборник* 70, Београд.

³⁵ Ова област се може издвојити на основу мноштва романских термина које је Ribarić 1940. забележио у Водицама у Истри: *brška* 'танки, посве раздробљени дрвени угаљ слабије квалитете', *brsa* f. 'врста врећице за дрвени угаљ', дем. *brsica*, *mážina* f. 'велика врећа, која се напуни дрвеним угљем', дем. *mážica*, *ugljen* 'угљен, који преостане на огњишту од испалених дрва' а *křbūn*, *křbūna* 'угљен који се прави од испалених дрва за продају', *ugljenište* n. 'мјесто, простор, гдје се прави дрвени угљен', *ugljenica*, *křbitica* 'чуњаста брежуљак дрва за прављење дрвеног угља'. Рибарићев термин *брашка* 'угљени прах' може се захваљујући познавању механизма у јужнословенској терминологији дрвеног угља и синонимном источнијем *шйуј* са сигурношћу повезивати са северноитал. *brasca* 'ковачка троска, згура' (у италијанском германизму) које Vinja 1998 s.v. *briške* предлаже као једну од етимолошких могућности (другачије ERHSJ s.v. *praska*).

- Ђурић–Козић 1903 — О. Ђурић–Козић: Шуме, Површ и Зупци у Херцеговини, *Српски етнографски зборник* V, Београд, 1105–1292.
- Елезовић 1932–35 — Г. Елезовић: Речник косовско–метохиског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник* IV, VI, Београд.
- ERHSJ — P. Skok, P: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb, 1971–1974.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.
- Faensen 1967 — J. Faensen: *Die Fachsprache der bosnischen Kupferschmiede*, Berlin (рукопис).
- Falińska 1974–1984 — В. Falińska: *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim* I–IV, Wrocław etc.
- Фасмер — М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка* I–IV, Москва 1986–1987².
- Геров — Н. Геров: *Речник на българския език* I–V, репринт, София, 1975–1978.
- Горов 1962 — Г. Горов: Странджанският говор, *Българска диалектология* I, София, 13–164.
- Илчев 1962 — С. Илчев: Към ботевградската лексика, *Българска диалектология* I, София, 183–205.
- Иванов 1974 — Й. Иванов: Гоцелчевския мещругански говор, *Българска диалектология* VII, София, 197–228.
- Иванов 1987 — Й. Иванов: Принципи на номинацията в българските тайни занаятчийски говори, *Български език* XXXVII/1–2, София, 118–122.
- Иванова 1996 — О. Иванова: *Речник на ѿойонимийе во областа ѿо сливоѿ на Брегалница*, Скопје.
- Ivić 1968 — P. Ivić: Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, *Зборник Майѿице српске за филологију и лингвистику* XI, Нови Сад, 57–69.
- Ивић 1980 — П. Ивић: Развој терминологије у језику средњовековних Срба, *Глас СССХХV Српске академије наука и уметности*, Одељење језика и књижевности 11, Београд, 63–69.
- Jardas 1957 — I. Jardas: Kastavština, *Zbornik za narodni život i običaje* 39, Zagreb, 1–416.
- Јовановић 1966 — Ј. Јовановић: Сушица, *Лесковачки зборник* VI, Лесковац, 109–122.
- Jovičević 1918 — А. Jovičević: Narodno gospodarstvo u Crnoj Gori (Riječka nahija), *Zbornik za narodni život i običaje* 23, Zagreb, 125–184.
- Керамика 1936 — *Прилози ѿроучавању наше народне керамике*, Београд.
- Клајић — В. Клајић: *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1983.
- Костов 1971 — К. Костов: Три немеских горнорудних термина в болгарских диалектах – *штуп*, *утман* и *штетина*, *Исследования по славянскому языкознанию, Сборник в честь С. Б. Бернштейна*, Москва 1971, 350–354.
- Ковачев 1968 — С. Ковачев: Троянският говор, *Българска диалектология* IV, София, 161–242.
- Ковачев 1970 — Н. П. Ковачев: Речник на говора на с. Крвеник, Севлиево, *Българска диалектология* V, София, 5–52.
- Куркина 1980 — Л. В. Куркина: Заметки по болгарской этимологии, *Этимология* 1978, Москва, 38–42.

- Кънчев 1968 — И. Кънчев: Говоръ на с. Смолско, Пирдопско, *Българска диалектология* IV, София, 5–155.
- Lang 1912 — М. Lang: Samobor, narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje* XVII, Zagreb, 1–150.
- Лозанић 1903 — С. М. Лозанић: *Хемија за средње школе*, Београд.
- Манић–Форски 1997 — Д. Манић–Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Марков 1954 — Б. Марков: Прилог кон тајните јазици, *Македонски јазик* V/2, Скопје, 208–230.
- Марков 1955 — Б. Марков: Прилог кон тајните јазици, *Македонски јазик* VI/1, Скопје, 4–21.
- Medić s.a. — I. Medić: *Kulturno–historijsko značenje i lingvistička analiza njemačkih pozajmljenica kod zagrebačkih obrtnika*, neobjavljen rukopis doktorske teze, Zagreb.
- Мићић 1925 — Љ. Ж. Мићић: Златибор, *Српски етнографски зборник* 34, Београд, 398–500.
- Mihail 1981 — Z. Mihail: La terminologie de l'exploitation minière et métallurgique dans les langues du Sud–Est européen, *Cahiers balkaniques* 2, Paris, 33–56.
- Mihail 1994 — Z. Mihail: Interdependance des cultures du Sud–Est et du Centre–Europe, *Septième Congrès international d'études du Sud–Est européen, Rapports*, Athenes, 343–360.
- Младенов 1967 — М. Младенов: Лексиката на ихтиманскиј говор, *Българска диалектология* III, София, 3–196.
- Nenadić 1924 — Ђ. Nenadić: *Osnovi šumarstva*, Zagreb.
- Николић 1988 — В. Николић: Из речника рабаџија с планине Таре, *Расковник* 51–52, Београд, 43–58.
- Николић 1991 — М. Николић: Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник XXXVII*, Београд.
- Новаковић, С.: *Законик Сџефана Душана, цара српског*, Београд, 1898.
- Orel 1998 — V. Orel: *Albanian etymological dictionary*, Leiden –Boston – Köln.
- Rapahagi — T. Rapahagi: *Dicționarul dialectului aromân I–II*, București, 1963.
- Павловић 1928 — Ј. Павловић: *Малешево и Малешевици*, Београд.
- Pavlović 1959 — M. Pavlović: Altsächsische Bergbauterminologie im Serbokroatischen, *Südostforschung* XVIII/1, München, 76–83.
- Пешикан, М.: Из историјске топонимије Подримља, *Ономастолошки њрилози* II, Београд 1981, 1–92.
- Петков 1974 — П. Петков: Еленски речник, *Българска диалектология* VII, София, 3–175.
- Половина 1996 — В. Половина: Терминологија у дискурсу, *Сџандардизација њерминологије*, Београд, 29–33.
- Pleteršnik — M. Pleteršnik: *Slovensko–nemški slovar* I–II, Ljubljana, 1894–1895.
- Плотникова 2000 — А. А. Плотникова: *Словари и народная культура, очерки славянской лексикографии*, Москва.
- Примовски 1958 — А. Примовски: За поминъка и обичајното право в Странџа, *Известия на Етнографски институт и музей* 3, София, 119–178.
- Примовски 1973 — А. Примовски: Бит и култура на родопските Българи, *Сборник за народни умотворения* LIV, София, 1–617.

- Райчевски 1979 — С. Райчевски: Вглишарство в Странджа от древността до наши дни, *Българска етнография* IV/3-4, София, 46-55.
- Ралев 1977 — Л. Ралев: Говорът на с. Войнягово, Карловско, *Българска диалектология* VII, София, 3-199,
- Рачева 1987— М. Рачева: Българските диалектни думи *нацѐ (?) и щетина*, *Език и литература* 42/3, София, 88-89.
- Реметић 1982 — С. Реметић: Из шумарске терминологије кладањског краја, *Лексикологија и лексикографија*, Београд – Нови Сад, 269-274.
- Ribarić 1940 — J. Ribarić: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, *Српски дијалектолошки зборник* IX, Београд.
- RJA — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I-XXIII, Zagreb, 1880-1976.
- Родић 1986 — Н. Родић: Рударска терминологија у старим српским текстовима, *Јужнословенски филолог* XLII, Београд, 137-146.
- РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959-.
- Савић 1900 — М. Савић: *Шљива, гајење и ујошреба*, Београд.
- Schuster-Šewc — H. Schuster-Šewc: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen, 1978-1989.
- Schütz 1959 — J. Schütz: Germano-serbica II, *Die Welt der Slaven* IV/1, Wiesbaden, 13-20.
- SDD — *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* I-IV, Istanbul, 1939-1949.
- Симић 1979 — В. Симић: Рударство и прерада гвожђа у топономастици и терминологији Власинског краја, *Ономастолошки џрилози* I, Београд, 87-96.
- Скарић 1936 — В. Скарић: Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији, *Сјоменик СКА* LXXIX, Београд, 3-24.
- Snoj 1997 — М. Snoj: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- Сталийски 1891 — Материјал за български речник, думи и форми от говорите в Видин, Вратца, Царибродско и пр., *Сборник за народни умотворения* 5, София, 218-230.
- Стојановић 1983 — Р. Стојановић: Израда ђумура у Поречју и Сушици, *Лесковачки зборник* XXIII, Лесковац, 287-294.
- Стойчев 1915 — К. С. Стойчев: Тетевенски говор, *Сборник за народни умотворения* 31, София, 1-376.
- Striedter-Temps 1958 — H. Striedter-Temps: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden.
- Striedter-Temps 1963 — H. Striedter-Temps: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*, Berlin.
- Тешић 1998 — М. Тешић: Из воденичке терминологије рачанског краја, *Српски језик* III/1-2, Београд, 287-292.
- Тројановић 1990² — С. Тројановић: *Вајра у обичајима Срба*, Београд.
- Трубачев 1966 — О. Н. Трубачев: *Ремесленна терминологија в славянских языках*, Москва.
- Трубачев 1998 — О. Н. Трубачев: Славянская филология и сравнительность. От съезда к съезду, *Славянское языкознание, XII международный съезд славистов*, Москва, 3-33.

- TSS — Đindić, S., Teodosijević, M. Tanasković, D: *Türkçe-sırpça sözlük*, Ankara, 1997.
- Vaillant 1974 — A. Vaillant: *Grammaire comparée des langues slaves IV, La formation des noms*, Paris.
- Варбот 1999 — Ж. Ж. Варбот: О первичной мотивации праслав. **kъrma* 'корма', *Славянские этюды, Сборник к юбилею С. М. Толстой*, Москва, 134–135.
- Видоески 1999 — Б. Видоески: *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, Скопје.
- Vinja 1998 — V. Vinja: *Jadranske etimologije, jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku I*, A–H, Zagreb.
- Златановић 1998 — М. Златановић: *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Живковић 1987 — Н. Живковић: *Речник широшког говора*, Пирот.
- Žuljić 1906 — М. Žuljić: *Narodna medicina u Varešu (Bosna), Zbornik za narodni život i običaje* 11, Zagreb, 218–275.